

Розвиток мовленнєвої компетентності учнів 1-2 класів

О. Ю. Прищеп,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник

Інституту педагогіки НАПН України

Час, у якому ми живемо часто називають комунікативно-інформативним - зросло значення інформації в житті суспільства, а також розроблено нові технічні можливості передачі інформації та її збереження. Однак сьогодні, як ніколи, людина потребує живого спілкування, тобто взаємодії з іншими людьми, взаєморозуміння, зворотної реакції на свої думки, поведінку, погляди. Тому в центрі уваги сучасної освіти стає розвиток мовлення, а саме мовленнєвої компетентності підростаючого покоління.

Мовленнєва компетентність є складником ключової комунікативної, яка має важливе значення у житті кожної людини, тому й у програмі української мови початкової освіти пріоритетним завданням визначено формування саме мовленнєвої компетентності. Вона полягає у здатності розуміти зміст і головну думку висловлювання, вести діалог з дотриманням формул мовленнєвого етикету, будувати усні й письмові зв'язні висловлювання.

Навичка ефективного мовлення – один із головних факторів у пізнанні нового, важливого, цікавого, у досягненні успіху в будь-якій подальшій навчальній діяльності, а в майбутньому і в будь-якій сфері життя.

Розвиток мовленнєвої діяльності учнів 1-2 класу - не стихійний процес, він керується учителем.

Розвиток мовленнєвої компетентності починається з особистісних стосунків учителя з кожною дитиною. Учитель доводить дітям, що в школі навчання мовленню відбувається не тільки на уроці, а й на перерві, біля учительського стола, дошки, у коридорі і до цього потрібно ставитися вдячно, а не образливо.

Відомо, що до школи приходять діти з різною мовленнєвою підготовкою. Знання учителя про ступінь підготовленості кожної дитини стають необхідною умовою до подальшого розвитку мовлення як усного, так і письмового.

Практики зазначають, що в учнів 1-2 класів часто зустрічаються помилки у вимові і наголошуванні слів. Перебудова і закріплення правильної вимови й наголосу у багатьох дітей відбувається протягом довгого періоду, якщо учитель працює фронтально, без достатнього врахування індивідуальних особливостей розвитку учнів.

Причину неправильної вимови найчастіше потрібно шукати у недостатній рухливості м'язів артикуляційного апарату. Учитель, виявивши дефекти в мовленні дітей має терміново над цим працювати, адже неправильне промовляння слова буде заважати дитині в оволодінні грамотою. Навіть, якщо більшість учнів вимовляє всі фонемі, однак потрібно приділяти увагу роботі над звуковою стороною мовлення. Тим більше, що в цьому віці є над чим попрацювати. Хіба ми задоволені з того, яке часто виразне, чітке їхнє мовлення на уроці під час відповідей, а в розмові з товаришами на перерві? Для підвищення культури мовлення дітей, її інтонаційної виразності, темпу добру допомогу дає розучування скоромовок, прислів'їв, а також слухання казок, віршів у виконанні акторів. Однак ніщо не замінить багатого, виразного мовлення самого вчителя. Адже він є еталоном для маленького учня.

Важливою функцією мовлення є функція спілкування. Учні 1-2 класів, спілкуючись із учителем, батьками, однокласниками користуються ситуативною, контекстною формою мовлення, однак вже переважає контекстна форма. Її розвиток викликано розширенням кругозору дитини, самостійності, розвитком потреби бути зрозумілим незалежно від ситуації. Є потреба у мовленні зв'язному, розгорнутому, логічному, щоб можна було розповісти про ситуацію, явище, якого немає у цей момент. Важливо, що коли у спілкуванні мова йде про знайомі учню речі, мовлення стає вільним, ситуативним, а під час переказу, наприклад, прочитаного твору спонтанність мовлення знижується. Останнє викликається тим, що під час переказу твору вимагається точна лексика, що описує властивості і якості предмета з твору і вказує на час і місце події. Цей вид мовлення відрізняється від простої розповіді, бо не припускає довільного викладу змісту, вимагає певної послідовності. Навчання такого виду мовлення відбувається за ілюстраціями, планом, опорними словами, словосполученнями.

Досвід показує, що найкраще розвивати мовлення учнів 1-2 класів за змодельованою вчителем ситуацією. Дібрана знайома учням ситуація спілкування і знання ними умов спілкування приводить учня до правильного відбору мовних засобів, вибору форми мовлення, що відповідають даній ситуації спілкування. Відомо, що результат спілкування у створеній близько до реалії ситуації забезпечує 75,0% засвоєння запланованих знань і умінь. Досить впливовими на розвиток мовлення учнів 1-2 класу є їхні особливості характеру, які, ми вважаємо, можуть стати одним із факторів виникнення проблем і вирішення їх під час набуття мовленнєвих навичок. У літературі дошкільного виховання розглядається чотири типи характеру дитини.¹ Це діти-глядачі, діти-слухачі, діти-оратори, діти-діячі. Вони й приходять до школи. Дитина-глядач засвоює інформацію за допомогою зору. Ця дитина із задоволенням розглядає книжки, малюнки, полюбляє дивитися телевізор. Вона тримає в увазі дрібниці. Водночас вона швидко втомлюється від одноманітності, їй потрібна постійна зміна кадрів і нові візуальні враження.

Дитина-глядач часто «не чує» звернених до неї питань, якщо вони не підкріплені візуальними враженнями. Така дитина нелегко йде на контакт. Навіть прості запитання їй можуть збентежити. Тому якийсь час не варто привертати до неї увагу дітей у процесі навчання. Дитині потрібен час, щоб звикнути до тих, з ким їй доведеться спілкуватися (учитель, однокласники).

Дитині-глядачу краще частіше спілкуватися з учителем на одинці. В діалозі така дитина йде швидше на контакт і вільніше себе почуває на уроці під час відповіді на запитання чи короткому монологічному висловлюванню. Її здатність запам'ятовувати подробиці учителеві варто підтримувати під час переказу учнем якихось подій.

Дитина-слухач. Слух - основний канал сприйняття інформації такою дитиною. Вона сприймає те, що почула, без інших допоміжних засобів. Слухач віддає перевагу музичним іграшкам, любить слухати казки і пісеньки. Діти такого типу у ранньому дитинстві дещо пізніше за однолітків починають говорити. Слухач, як губка, «всмоктує» нову інформацію і мовчить, а потім дивує дорослих правильною вимовою. Він має величезний словниковий запас і добру пам'ять на імена і факти. Ставлячи запитання, ця дитина завжди вислуховує відповідь до кінця. При цьому їй не задовольняють короткі відповіді типу «так — ні». Їй цікаво слухати дорослих, зокрема вчителя.

Дитина-слухач завжди із задоволенням розмовляє із вчителем і слухає його, ставить запитання і чекає пояснень на все, що відбувається навколо. Зазвичай такі діти ігнорують одне одного і прислухуються лише до слів дорослих. Здатність дитини вислуховувати дорослого співрозмовника необхідно використати для навчання їй так же вислуховувати і дітей-співрозмовників. Для цього інколи потрібно запитувати у неї, що говорили інші діти на цю тему.

Дитина-оратор. Така дитина шукає собі співрозмовника. Вона постійно щось говорить. Батькам інколи здається, що вона взагалі а ні на секунду не замовкає. При цьому малюк не стане щось бубоніти собі під ніс. Як справжньому ораторові йому потрібні слухачі, яких він обов'язково знайде. Він легко йде на контакт з усіма навкруги. Оратор рідко збентежується, відповідаючи на запитання дорослих. У цієї дитини з будь-якого приводу є своя точка зору, яку вона обов'язково повідомить і цим приверне до себе увагу не тільки дорослих, а й однолітків. Ораторові важко мовчати. Таких дітей потрібно активно залучати до підготовки й участі у проведенні всіляких заходів, давати їм можливість (на початку навчання) першими показати свої знання. Тут же можуть одночасно з'ясуватися і їхні незнання. І це буде наукою для них.

Дитина-діяч. Ця дитина весь час зайнята якоюсь важливою справою. Дитина-діяч не може спокійно сидіти й спостерігати за чимось. Їй треба бути активним учасником того, що відбувається навколо неї. Діти цього типу багато рухаються, а під час розмови активно жестикулюють. Такі діти адаптуються до нових умов переважно через безпосередню участь й активні дії. Діячам потрібно регулярно давати «відповідальні» індивідуальні доручення, залучати їх до розмови про культуру мовлення, до участі у створенні діалогів на різні теми.

Фактором, який ефективно впливає на розвиток мовленнєвої компетентності учня є слухання і читання дитячої літератури. Добре, якщо при доборі літератури для індивідуального читання на початку навчання будуть враховуватися типи характеру учнів: учню-глядачу – тексти, в яких багато малюнків і подробиць, учню-діячу – тексти, в яких відбувається часта зміна дій, дитині-оратору – тексти з діалогами, дитині-слухачу – тексти, де є докладна інформація.

Розвиток усного мовлення досягається в процесі монологічного і діалогічного говоріння. Для монологічного мовлення усна форма є

основною. Важливою відмінною рисою усного мовлення є його непередготовленість. Найчастіше усне мовлення створюється під час діалогу. Однак ступінь непередготовленості може бути різний. Це може бути бесіда на зарання відому тему, що й пропонується робити під час навчання монологічного чи діалогічного мовлення учнів 1-2 класів. Кінцева ж мета – навчити учнів підтримати розмову на невідому зарання тему.

У програмі української мови початкової школи мовленнєва змістова лінія представлена чотирма складниками: аудіюванням, говорінням, читанням і письмом. Працюючи над розвитком кожного виду мовлення варто згадати типи характеру дітей і побудувати навчання так, щоб кожний учень одержав ті знання, уміння, навички спілкування, яких йому бракує. Наприклад, якщо дитина-оратор любить, щоб її слухали, то навчити її слухати інших дітей можна запитаннями типу: «Чи погоджуєшся ти з думкою..?, Що тобі сподобалось (не сподобалось) у розповіді..?» і под.

У науковій літературі зазначається, що уміння слухати є критерієм розвитку ключової комунікативної компетентності. Дослідження показують, що не більше 10% людей уміють вислухати співрозмовника. Щоб оцінити здатність учнів свого класу (першого чи другого) слухати, можна на початку чи в середині навчального року запропонувати їм кілька запитань:

1. Чи перебиваєш ти свого однокласника, коли той про щось тобі розповідає?
2. Чи можеш ти, недослухавши свого однокласника, повернутися і піти, нічого не пояснивши?
3. Чи буває таке, що ти дуже голосно смієшся з того смішного, про що розповідає однокласник, навіть з вигуками та рухами?
4. Чи буває так, що ти відволікаєшся на інші предмети, чи щось робиш, коли тобі щось говорить однокласник?

5. Чи виправляєш ти свого однокласника, коли той, розповідаючи тобі, неправильно вимовляє слова чи неправильно складає речення – неграмотно висловлюється?

6. Чи зможеш ти обірвати розмову з однокласником, якщо він говорить грубими словами?

Першокласникам достатньо запропонувати фронтально три перших запитання. Після їхніх відповідей, пояснити з кожного запитання правильну поведінку під час слухання співрозмовника.

З другокласниками по кожному з цих запитань можна провести цілі бесіди і вивести правила слухання. Вони можуть бути, наприклад, такими:

- співрозмовника варто слухати із зацікавленістю;
- в розмові не перебивати, надати йому можливість висловити свою думку до кінця;
- під час слухання не відволікатися, не нервувати співрозмовника.

Інші правила запропонувати вивести учням самостійно, назвати їх і обговорити. Важливо тут під час відповіді учнів на запитання привертати їхню увагу до того, що слухання товариша це – навчання культурного мовлення і вироблення терпіння. Звернутися до дітей можна такими словами : «На заважайте! Наталочка думає! Не поспішайте піднімати руки. Наталочка скаже свою думку, тоді і ви скажете свою». Ці гуманні правила взаєморозуміння мають виконуватися учителем на кожному уроці, переконуючи дітей у здатності кожного.

У 2 класі починається приділятися більше уваги розвитку писемного мовлення і письмо із мети навчання поступово стає засобом навчання. Труднощі, що пов'язані з оволодінням писемним мовленням на уроці мови, часто є причиною стійкої неуспішності й з інших предметів, навіть відхилень у формуванні особистості дитини.

Навчання писемної форми мовлення можливо при постійному тренуванні першокласників в складанні речень, другокласників - елементарних текстів (з 3-4 речень) різних жанрів. Розвитку писемного мовлення допомагає читання літератури різних жанрів.

Разом з цим варто пам'ятати, що причиною труднощів розвитку писемного мовлення може бути недостатньо сформована графічна навичка письма. Адже першокласник і другокласник ще багато часу затрачають на виписування форм букв, їх поєднань і одночасне прискорення швидкості письма, що є необхідністю, у зв'язку з наростанням письмових завдань. Важливо пам'ятати, що в 2 класі не варто знижувати увагу до удосконалення графічних навичок письма. Саме тут відбувається поглиблена робота над цими навичками. Період формування графічних навичок письма першокласників досить тривалий, але він недостатній, щоб у такому темпі сприяти розвитку писемного мовлення в 2 класі. Ще залишаються недостатньо міцною рука для таких навантажень письма, самоконтроль за скоординованістю дій зорового і рухового аналізаторів. Тому в 2 класі (як і в 3-4) удосконалення графічних навичок письма відбувається паралельно з навчанням письмових робіт. Окреме місце на уроці мови має займати каліграфічна хвилинка, в якій відпрацьовується письмо букв за групами тими, що пропонувалися у післябукварному періоді першого класу: 1) і, ї, и, ш, ц, щ, ь, у; 2) п, т, р, н, к, ю; 3) г, л, м, я; 4) г, х, ж, з; 5) с, о, а, є, б, д, ф; 6) е, ч, в; 7) І, Ї, Н, К, Ю; 8) Г, П, Т, Б, Р, В, Д; 9) Ґ, Л, А, М, Я; 10) С, Є, О, Е, Ф; 11) З, Х, Ж; 12) У, Ч, И, Й, Ц, Ш, Щ. Письмо букв варто подавати окремо і з розчерками. Розчерки переважно бувають рядкові і ті, що виходять за межі рядка. Рядкові розчерки закріплюють уміння рухати руку уздовж рядка разом з написанням букви. Розчерки, які виходять за межі рядка навчають дитину зберігати однаковий нахил елементів, які пишуться рухом пальців згори вниз. Ефективними є розчерки, коли обводиться лінією

буква, виходячи з її останнього елемента і переходить у прямий елемент, а також розчерки-подовжені петлі. Перед тим, як приступити до письма розчерку, необхідно запропонувати дітям «написати» його у повітрі, допомогти їм усвідомити поєднання елементів, їх частотність, рух руки. Письмо букв у з'єднанні з розчерками виробляють в учня навичку вільного руху пальців і кисті.

Важливим є з 2 класу відпрацювання безвідривних поєднань двох букв. Ці поєднання краще виписувати в каліграфічні хвилинки із тих письмових завдань, які будуть пропонуватися на уроці. Наприклад, вони можуть бути такими: лу, ть, ур, ль, ду, це, пе, ип, ві, вт, ан, оз, зе, ор, цн, вз, зл, он, тв, дв, ан, ел, ев, ши, ов, ил, вч, ал, ще, ши, аг, ви, ду, лт, см, кл, ця, гл, ум, лг. Зазначимо, що різноманітні прийоми удосконалення графічних навичок письма будуть ефективними, якщо в учнів одночасно розвиватиметься самоконтроль за дотриманням гігієнічних правил письма. Щоб виконувалися ці правила, часто одного нагадування вчителя недостатньо, тому сюди можна підключати самих дітей. Наприклад, чергові по класу спостерігають за виконанням гігієнічних правил на уроках, де виконуються письмові роботи і культурою мовлення учнів на перервах.

Отже, формування мовленнєвої компетентності учнів 1-2 класів включає багато складників і є нелегким процесом, який вимагає обов'язкового врахування особливостей психофізіологічного розвитку дітей цього віку.

Література

1. Г.Кравцова. Дитина і кар'єра. Х.В-во Ексмо. 2007.- 160 с.
2. О.Я.Гойхман, Т.М.Надеина. Основы речевой коммуникации: Учебник для вузов. Под редакцией проф..О.Я.Гойхмана.- М.: ИНФРА-М, 1997. - 272 с.